

ственно-принудительную. Проанализировано основы позитивной юридической ответственности как критерия нравственного уровня, среди которых справедливость и гуманизм.

Ключевые слова: юридическая ответственность, позитивная юридическая ответственность, негативная юридическая ответственность, мораль, справедливость, гуманизм.

Romanyuk Ye. Positiv legal responsibility as moral level criterion

Explores the concept of positive legal responsibility. Such kind of responsibility is defined as the conscientious performance of duties to the national society, legal state, group of people, and so on. Noted that the separation of legal responsibility on the positive and negative impractical because the legal responsibility is one, as any other kind of social responsibility. However, we must distinguish between forms of implementation: voluntary and state-enforced. Analyzed the foundations of positive legal responsibility as a criterion for moral level, including justice and humanism.

Key words: legal responsibility, positive legal responsibility, negative legal responsibility, morality, justice, humanism.

УДК 340.1

*Ганна Вікторівна Свиріденко,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА ЯК ЦІННІСТЬ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Поведінка людини є одним із видів людської діяльності, вона не тільки спрямована на безпосереднє задоволення різних потреб, а й на задоволення певних інтересів (суспільних, державних, особистих, національних тощо). Вона є зовнішньою системою дій, в основу якої покладені внутрішні прагнення людини; про це неодноразово наголошувалося в юридичній літературі [1, с. 480].

Поведінка має соціальний характер і визначається як сукупність певних дій, що викликають зміни в оточуючому світі чи у самому суб'єкті. У цьому визначенні на першому місці перебуває саме суспільна цінність дій суб'єкта.

Підтвердженням значущості звернення до проблем правової поведінки, до виявлення закономірностей закріплення правомірності у вчинках громадян, розробки типології юридично значущої поведінки, її «спонукальних сил», механізму забезпечення свідомого дотримання особистістю правових приписів є й те значення, яке має належна правова поведінка у вивченні найважливіших юридичних категорій.

Така поведінка є необхідним інструментальним компонентом багатьох понять сучасної теорії права, таких як законність і правопорядок, правова культура і правовий статус особистості, соціальний механізм забезпечення прав людини і громадянина, реалізація правових норм тощо. Та й саме право все більше оцінюється з позиції його самореалізації в масовій дії, діяльності людей, їх правомірній поведінці.

Нині реалістичними стають наукові роздуми про те, що юриспруденція повинна ставати наукою про соціальну поведінку людини у правовій сфері, а поведінка, відповідно, розглядатись як результат реалізованого права.

Поведінка була і залишається найважливішою соціальною характеристикою особистості та цінністю в громадянському суспільстві.

Правомірна поведінка є одним із показників цивілізованого розвитку, «зрілості» суспільства, певного досягнутого балансу в суспільних відносинах [2, с. 25–60].

Правомірна поведінка проявляється у суспільному житті в різноманітних формах. Дії, що відповідають правовим приписам, можуть бути класифіковані за багатьма ознаками і підставами. Так, критеріями типів правомірної поведінки обираються: відмінність за суб'єктами права; ступінь поваги до права в суспільстві; ступінь вільного волевиявлення у своїх вчинках; залежність поведінки від характеру і змісту правосвідомості; характер мотивації вчинків; ступінь реалізації права в поведінці; залежність від сфер громадянського життя і галузей права тощо.

Підставою для виокремлення актів правомірної поведінки можуть бути й інші критерії, що цілком закономірно, якщо врахувати масовість цього виду соціально корисної діяльності. У сучасних умовах, коли правом врегульовані майже всі найважливіші сфери суспільних і особистих відносин, правомірна поведінка формує основу всієї тканини життя суспільства.

Коло досліджуваних правомірних діянь досить широке — у нього входить належна поведінка особистості як суб'єкта права. Отже, в основу класифікації такої поведінки повинні бути покладені і відповідні критерії, що дозволяють уявити весь масив практичного прояву правомірності в діях особистості.

Одним із таких критеріїв може бути відповідність конкретної поведінки моральному ідеалу, уявленню про належну зразкову поведінку в суспільстві.

Загалом у сучасній юридичній науці сформувалися більш реальні підходи до типологізації суспільно корисних різновидів правової поведінки. Так, виокремлюють її специфічні види, стосовно певних соціально-правових сфер, правових галузей. У літературі, зокрема, правомірна поведінка визначається як «поведінка, яка відповідає приписам правових норм, є видом соціальної поведінки і визначальною умовою забезпечення законності і правопорядку, прав і свобод громадян, побудови правової держави» [3, с. 46—47].

У межах поведінки, передбаченої кримінально-правовими нормами, розглядається термін «кримінально-правомірна поведінка». При вирішенні питань, пов'язаних із порушенням, слідством, судовим розглядом та вирішенням кримінальних справ, виокремлюють «кримінально-процесуальну активність» як різновид правомірної поведінки у сфері дії кримінально-процесуального права. А в сфері трудових відносин предметом спеціального вивчення стає «правомірна трудова поведінка» як юридично значуща складова діяльності трудових колективів й особистостей, що не суперечить вимогам права і здійснюється у різних формах виконання норм трудового права.

Можливе виокремлення й інших галузевих правомірних форм поведінки, наприклад, у сфері цивільно-правових чи адміністративно-правових відносин, що, однак, не суперечить більш загальній, відносно права загалом, типології. Необхідною її умовою повинна бути мотивація правомірної поведінки, тобто система спонукальних чинників щодо особистості, її переконань, ціннісних орієнтацій та інших характеристик.

У сучасному термінологічному вжитку можна зустріти поняття «якісний стан суспільства». І однією з його детермінант є якість здійснення певних видів діяльності, усвідомленість вчинків особистості, готовність або неготовність сприймати прогресивні зміни, громадянська позиція особистості [4, с. 17—21]. Серед ознак такого стану суспільства важливе місце має якість поведінки людини у сфері соціальної дії права. Лише діяльність людей, їх активні правомірні вчинки здатні висвітлити, наскільки дієві зміни торкнулися суспільства. Недарма сьогодні відсутність власних позицій, стійкі негативні звички, соціальний конформізм людей суттєво гальмують формування нової української державності, позначаючись на темпах і масштабах формування і розвитку. Сьогодні нагальною є необхідність подолання соціальної апатії, інерції мислення і поведінки.

Відомо, що правомірна поведінка має різні форми реалізації в житті, хоча весь масив її прояву відповідає правовим вимогам. Часто у юридичній науці у типологію правомірної поведінки покладена класифікація залежно від мотивів, що визначають її різні варіанти, прийнятні для права. Передумовами для вибору критеріїв конкретних поведінкових типів (соціально активної щодо права, звичного виконання норм права, пасивного дотримання правових вимог і заснованого, головним чином, на стримуючих началах) є внутрішні спрямування (мотивація) особистості.

За ступенем активності процесу залучення особистості в правове регулювання виокремлюють відповідні види правомірної поведінки, зокрема маргінальну.

Однією з головних характеристик тут є індивідуальна правосвідомість, яка розходиться з вимогами правових норм (від лат. *marginalis* — той, що перебуває на межі, «прикордонний»). Вона відображає стан індивіда, який перебуває на межі антигромадського прояву, що передбачає правопорушення, однак таким не стає внаслідок певних причин і обставин. Причому мотивами поведінки спрацьовують й інші рушійні сили, наприклад, загроза покарання, осуд з боку колективу, групи тощо.

Цілком закономірно, що цей вид поведінки, його витоки та сутність привертають до себе увагу кримінологів, що займаються проблемами попередження протиправної поведінки. Однак цілком обґрунтований інтерес до маргіналів і з боку фахівців у сфері теорії і соціології права, соціально-правової психології. Це закономірно з наукової точки зору. Маргінальна поведінка є правомірною, оскільки особа, що ігнорує правові приписи, все ж таки їх дотримується, у цьому сенсі її вчинки відповідають вимогам закону, хоча індивідуальна правова свідомість особистості їх не поділяє.

В умовах соціально-політичної та економічної нестабільності, зростання аморальних проявів проблема маргінальності стала однією з найбільш дискусійних як у публіцистиці, так і в науковій, суспільствознавчій літературі.

Маргінальність у соціологічному плані, що визначає «проміжний» стан людини, накладає певний відбиток на її психіку і поведінку.

У правовому плані маргінальність характеризується особливим перехідним між правомірним і протиправним станом особистості, поведінка якої викликається як власною соціально-психологічною деформованістю, так і певним «провокуванням» з боку державних інститутів зокрема і суспільства загалом. Причинами такої поведінки можуть стати нестабільність політико-правової ситуації, економічні кризи, військові провокації сепаратистів тощо.

Роль «провокуючого» фактора у процесі маргіналізації населення відіграє і повільність у вирішенні соціальних проблем, національних, етнічних тощо. Прикладом цього може бути доля багатьох вимушених переселенців, регулювання життєдіяльності яких потребує підвищеної уваги з боку держави.

Іншим проявом правомірної поведінки є конформістська поведінка.

Конформістська правомірна поведінка являє собою пасивне дотримання особистістю норм права, підпорядкування своєї поведінки оцінкам безпосереднього соціального оточення. Інакше кажучи, у сфері соціально-правових відносин людина поводить себе правомірно, оскільки «так чинять інші». Як специфічна категорія соціальної психології характеризується пасивним прийняттям існуючого порядку, політичних явищ, відсутністю власних позицій, безумовним підпорядкуванням психологічному тиску.

З цим терміном зазвичай пов'язують підпорядкованість індивіда соціуму, внаслідок чого він приймає позицію групи, щоб уникнути конфлікту з нею. Нерідко конформізм передбачає зовнішню формальну згоду з соціальною групою при внутрішній незгоді з думкою більшості. Конформізм слід відрізняти від такого поняття, як конформність, тобто співвідношення особистістю своїх вчинків із визнаним або необхідним стандартом цінностей.

Конформістська поведінка заснована на пристосуванні до обставин, за відсутності власних критичних позицій. Поняття конформізму застосовується до певного способу вирішення конфлікту між індивідом і групою — до підпорядкування груповим стандартам і вимогам.

Мотиви такої поведінки характеризують громадянську несформованість особистості, відсутність громадянської позиції.

І все ж соціально-правовий конформізм визнається суспільно нешкідливим явищем, оскільки індивід, підкорюючись думці інших, дотримується вимог права і тим самим сприяє реалізації їх у життя. Слід визнати і те, що конформістська поведінка, являючи собою зразок прийнятної для суспільства правомірної поведінки, не є для нього бажаним як перспективна мета дії права.

Ще одним проявом правомірності у поведінці є звична поведінка. Характеризується звичними поведінковими діями, звичним поведінковим актом, при якому особистість не піддає кожен раз аналізу правильність тих вимог, які пред'являє до неї суспільство, а виконує їх без особливих роздумів.

Людина, як відомо, вибирає найбільш доцільний і практично виправданий варіант поведінки. Використовуючи метод «спроб і помилок», швидко звикає повторювати саме ті дії, за якими на-

ступає очікуваний результат. Як відомо, звичка виникає в результаті багаторазового повторення дій, виконаних у звичних обставинах. У цих умовах лише спочатку людина обмірковує свої вчинки, а надалі діє внаслідок поведінкової звички.

Освоєння дійсності завжди багатомірний процес. Незадовільний результат, що призводить до тих наслідків, які бажано отримати, веде до усунення відповідної «неефективної» дії. Навпаки, дії, що надають очікувані наслідки, переконують людину в їх доцільності і засвоюються як результат необхідного набуття індивідуального життєвого досвіду.

Звичка дещо звільняє особистість від багаторазового звернення до своєї свідомості, від вибудови моделі поведінки. У цьому випадку відбувається процес трансформації звички в реальний акт поведінки, що, в свою чергу, породжує потребу вести себе відповідним чином в аналогічній ситуації.

При цьому слід врахувати, що соціальні звички — не механічні навички поведінки, вони набагато ширші і повніші у своєму змісті, хоча і характеризуються певним автоматизмом. Це здебільшого синтез багаторазового повторення соціального досвіду людини, її поведінкових мотивів, заснованих на переконаності в необхідності виконання усталених норм поведінки.

Поведінкова звичка як внутрішнє прагнення людини до вчинення дій, закріплених у її свідомості внаслідок їх багаторазового повторення, ширше і різноманітніше, ніж так званий стереотип поведінки.

Правові звички як поведінкові регулятори відіграють істотну роль у процесі становлення правомірної поведінки. Згідно з багатьма дослідженнями звички як домінуючий мотив у своїх вчинках у сфері права називає третина опитаних. Усвідомлене засвоєння правових цінностей забезпечує достатньо високий рівень розвитку особистості, якщо виконання вимог права відбувається, хоча і за звичкою, але не усвідомлено.

Водночас не викликає сумніву те, що позитивні дії, в основу яких покладено виконання нормативних приписів, вимагає ініціативи, творчості, активності особистості, а ці риси соціальної цінності правомірної поведінки далеко не завжди досягаються лише формуванням звички щодо виконання закону.

У такий спосіб особливу цікавість викликає соціально-активна поведінка. Соціально-правова активність особистості являє собою найбільш високий рівень правомірної поведінки, яка є суспільно корисною, схвалюється державою і суспільством щодо діяльності в правовій сфері. Це насамперед ініціативна поведінка, яка може стати і нерідко стає суттєвим фактором розвитку самої правової системи. Соціально-правова активність визначається високим рівнем правосвідомості, глибокою правовою переконаністю, сформованою самостійністю, усвідомленою готовністю використовувати надані правом можливості, творчо керуватися ними у своїй повсякденній поведінці.

Політичні, інтелектуальні, моральні, світоглядні риси людини, її бажання і здатність до змін, громадянська позиція та активність стають вирішальною умовою формування нової української державності, слугують конструктивним перетворенням у суспільстві. Ці якості повинні підкріплюватися активною діяльністю людей, що виявляють високу культуру і риси цивілізованої поведінки, не тільки як носії певних прав та обов'язків, а й вміють проявляти свою. І тому настільки актуальні сьогодні проблеми подолання соціальної апатії, громадянської аморфності, інерції мислення і поведінки людей, стимулювання їх ініціативи і творчої самостійності, а також питання соціально-правового становлення особистості, яка знає і вміє активно користуватися своїми правами і свободами, відстоювати їх законними засобами.

Перешкод, що стоять на шляху формування і забезпечення правової активності особистості, дуже багато. Соціальні та правові деформації в суспільстві, відсутність надійно гарантованої системи правової захищеності особистості, широко розповсюджений правовий нігілізм і правовий песимізм, юридична безграмотність населення тощо — лише найбільш розповсюджені серед них. Саме тому розповсюдженість активних форм правомірної поведінки не можна розглядати і оцінювати окремо від процесів, що відбуваються у державі і суспільстві.

Практично соціально-активна поведінка у правовій сфері включає в себе такі узагальнюючі компоненти:

а) активність у діяльності громадських формувань (рухів, спілок та організацій, добровільних товариств, фондів, асоціацій та інших громадських об'єднань), що виникли на основі спільності

інтересів соціальних груп, ідейного і групового вибору особистості. Ця активність має на меті впливати на підтримку, функціонування або зміну державно-правових структур, здійснення реформ у сфері соціальної дії права, захисту громадянських, політичних, соціальних і культурних прав і свобод громадян, їх участь в управлінні державними і громадськими справами;

б) активність у державно-організованих формах діяльності у сфері правотворчості (участь в обговоренні та прийнятті законопроектів, інших загальнодержавних і суспільно значущих рішень; участь у виборах і контролі за діяльністю представницьких органів усіх рівнів; участь у реалізації правових настанов й охороні правопорядку);

в) активність у створенні та діяльності альтернативних чи паралельних суспільних і суспільно-державних структур (комітети або ради суспільного самоуправління за місцем проживання; експертні, громадські ради, тимчасові комісії, регіональні та місцеві фонди з містобудування, екологічних проблем, охорони пам'яток культури та історії тощо);

г) самодіяльна активність особистості у сфері права (голосування певним чином під час виборів і референдумів; ініціативні пропозиції з політико-правових питань, що направляються у державні органи і засоби масової інформації; самостійна протидія порушенням законності та суспільної моралі тощо).

Нові соціально-політичні реалії сучасного життя, перерозподіл соціального простору між державою і громадянським суспільством вимагають соціально активної поведінки, що обумовлена громадянською позицією особистості.

Ініціативна творчість громадян, громадська думка створюють певну соціально-психологічну атмосферу, справляють істотний вплив на всі суспільно-політичні інститути суспільства, на свідомість і поведінку людей, зростання їх залучення у політико-правове життя.

Список використаних джерел

1. *Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.*
2. *Концепція удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. — 112 с.*
3. *Батанов О. В. Правомірна поведінка / О. В. Батанов, О. Д. Тихомиров // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К. : Українська енциклопедія, 2003. — Т. 5. — 734 с.*
4. *Оніщенко Н. М. Громадянська вихованість: моральна та правова складові / Н. М. Оніщенко / Віче. — 2014. — № 23. — С. 17–21.*

Свириденко Г. В. Правомірна поведінка як цінність у громадянському суспільстві

Серед багатьох демократичних зрушень у сучасному формуванні інститутів громадянського суспільства значна роль належить розвитку особистості, яка здатна самостійно мислити, приймати рішення, у тому числі нести відповідальність за наслідки своєї політичної та правової діяльності. У цьому зв'язку особливу актуальність набуває доктринальний розгляд і практичне втілення рекомендацій щодо стимулювання правомірної поведінки особистості в громадянському суспільстві. Особливий вектор розгляду становлять види правомірної поведінки.

Ключові слова: поведінка, правомірна поведінка, маргінальна поведінка, конформістська поведінка, соціально-активна поведінка, звична поведінка.

Свириденко А. В. Правомерное поведение как ценность в гражданском обществе

Среди многих демократических сдвигов в современном формировании институтов гражданского общества значительная роль принадлежит развитию личности, способной самостоятельно мыслить, принимать решения, в том числе нести ответственность за последствия своей политической и правовой деятельности. В связи с этим особую актуальность приобретают доктринальное рассмотрение и практическое воплощение рекомендаций по стимулированию правомерного поведения личности в гражданском обществе. Особый вектор рассмотрения составляют виды правомерного поведения.

Ключевые слова: поведение, правомерное поведение, маргинальное поведение, конформистское поведение, социально-активное поведение, привычное поведение.

Svurudenko G. Legal behavior as the value of civil society

Among the many changes in modern democratic formation of civil society institutions significant role belongs to the development of personality, able to think for themselves, make decisions, including being responsible for the consequences of their political and legal activities. In this regard, of particular relevance acquire doctrinal examination and practical implementation of recommendations to encourage lawful behavior of the individual in civil society. Special consideration vector constitute kinds of legal behavior.

Key words: behavior, legal behavior, marginal behavior, conformist behavior, socio-active behavior, habitual behavior.

УДК 342.92

*Наталія Петрівна Свиридюк,
докторант Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАКОННІСТЬ В УПРАВЛІННІ ЕКОНОМІКОЮ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

Питання удосконалення діяльності державного апарату у сфері господарства, визначення та використання основних методів забезпечення законності й дисципліни у державному управлінні економікою поступово стали пріоритетними завданнями у формуванні основних програм і концепцій державного розвитку України.

Ця проблематика увійшла до предмета вивчення низки сучасних вітчизняних досліджень, автори яких є представниками різних галузей правової науки. Зокрема, слід згадати праці таких учених, як І. Андрущенко, Я. Билініна, О. Буткевича, А. Волощука, Л. Горбунової, М. Дей, В. Козакова, Т. Кравцової, Л. Мелеха, Р. Мельника, А. Пухтецької, В. Самохвалова, Н. Сорокіної, О. Тараненка, О. Федорчука, С. Фетісової, В. Шестак, О. Шморгуна, О. Янчук та ін.

Разом із цим корупція, хабарництво, а також нецільове використання бюджетних коштів, зловживання службовим становищем та багато інших правопорушень залишаються значною перешкодою для нормального функціонування і розвитку вітчизняної економіки. У свою чергу, погіршення соціально-економічної ситуації в державі негативно позначається на криміногенній ситуації, зумовлює необхідність формування принципово нових підходів до вирішення проблем у сфері профілактики правопорушень [5]. Така ситуація стає підтвердженням недосконалості існуючої системи захисту економічних прав громадян і потребує модернізації старих та інтенсивного пошуку нових методів забезпечення законності та дисципліни у цій сфері. Проте неможливо реалізувати будь-які перетворення без глибокого розуміння як кінцевої мети, так і ролі, призначення, змісту окремих правових інструментів, способів, засобів та принципів досягнення поставлених завдань. Ведучи мову про державне управління економікою, слід звернутися до нового, більш повного осмислення такої правової категорії, як законність, що є одночасно і кінцевою метою, і способом її досягнення, й основоположним, базовим принципом державного адміністрування. Саме такий різноплановий характер обумовлює найвищу соціальну та правову цінність законності. Зазначене обумовлює основну мету цієї статті — висвітлення ціннісного виміру законності у процесі державного управління економікою.

Досягненню поставленої мети сприятиме вирішення таких завдань: здійснення характеристики соціально ціннісного аспекту державного управління у сфері економіки; формування загальних уявлень про законність і дисципліну як основних завдань державного управління; визначення основних шляхів зміцнення законності у державному управлінні економікою.

Розглядаючи державне управління як цілеспрямований організаційний та регулюючий вплив держави на стан і розвиток суспільних процесів через діяльність органів державної влади, наді-